

LEHET-E SIKERES KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIÁT MŰVELNI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN?

NÉHÁNY GONDOLAT BERTA
PÉTER ÚJ, ANGOL NYELVŰ
KÖTETE KAPCSÁN

Berta Péter könyvének, első, magyar nyelvű változata 2014-ben jelent meg.¹ Mindkét könyv a gábor – és érintőlegesen a cárhar – romák presztízstárgy-gazdaságát, az ezüsből készült poharakkal és fedeles kupákkal kapcsolatos, csoporton belüli, vagy egyes esetekben a csoporthatárokon átnyúló szimbolikus és politikai küzdelmeket, ezeknek a presztízstárgyaknak az identitásban és a helyi szövetségekben játszott szerepét mutatja be. A magyar nyelvű könyvnek nagyon jó volt a kritikái fogadtatása nemcsak számszerű értelemben,² hanem abban is, hogy a recenzensek szinte mind kiemelték a könyv novumait, erősségeit: a mögötte álló terepmunkát, a módszertani és elméleti megközelítés újdonságait, az elmélet és az etnográfia ötvözését és az elemzés következetességét. Az angol nyelvű kötet ennek a korábbi felütésnek a szerves folytatása, s mint ahogy már a magyar nyelvű kötet és Berta Péter korábbi, akár angolul megjelent publikációi kapcsán többen is elmondták, nemzetközi figyelemre is méltán számíthatott. A várakozás beérni látszik: az angol nyelvű kötet a University of Toronto Press kiadásában jelent meg, az előszót a fogyasztás antropológiájában jelentős névnek számí-

---

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM

Berta Péter:

**Materializing Difference
Consumer Culture, Politics,
and Ethnicity among Romanian
Roma**

University of Toronto Press,
Toronto, 2019. xviii+ 390 old.

---

tó Fred R. Myers jegyezte, akinek a személye egyébként a kötetet kétszeresen is összeköti az elidegeníthetetlen tulajdon (*inalienable possessions*) gondolatát a csere és a tárgyak antropológiájába bevívó Anette Weinerrel. Azért kétszeresen, mert Anette Weiner tétele az elidegeníthetlenségről – még ha tovább- vagy átgondolt formában is – nagyon hangsúlyosan jelen van a könyvben, és azért, mert

Anette Weiner és Fred R. Myers kollégák voltak a New York University antropológia tanszékén. Fred R. Myers meg is jegyzi, hogy Anette Weiner örült volna ennek a könyvnek.

A kötet ebben az értelemben máris átírja a (sokszor inkább indokolatlan, mintsem indokolt) elképzelésünket, hogy Kelet-Európában kelet-európaiként nem tudunk nemzetközileg is értelmezhetően sikeresek lenni, sajátos, partikuláris (nemzeti vagy regionális beágyazottságú) tudományos problémáink nemzetközi közegben nem beszélhetők el. Ez a vita máig sok írást szült,³ nem szándékom bemutatni őket és a kötetéről való elmélkedést ebbe az irányba elvinni, de azt hangsúlyozom, hogy Berta Péternek már a magyar könyve jelezte, hogy igenis, túl lehet lépni ezen a nemzeti/regionális bezártságon, csak ehhez a nemzetközi antropológiának az eszköztárát megfelelő módon kell használni.

Az angol nyelvű kötetéről jelen pillanatig öt ismertetésről tudok,⁴ mindahány rangos nemzetközi lapokban, és mind hangsúlyozzák a kötet pozitívumait. A könyv szerzőjének honlapja pedig 14 ajánlást sorakoztat fel nyugati/észak-amerikai egyetemek és múzeumok neves kutatóitól, többek között a mai kulturális antropológia egyik nagyágyújától és a kötet egyik alapgondolatát jegyző szerzőtől, Arjun Appaduraitól.⁵ Ha pedig ez nem volna elég, a kötet elnyerte az Amerikai Szociológiai Társaság egyik szekciójának a díját.⁶

Mivel a magyar nyelvű kötetéről korábban magam is írtam (*BUKSZ* 2015. ősz-tél) és az angol kötet nagymértékben erre a magyar változatra alapoz (lényeges szerkezeti átalakítással azonban, tehát nem egyszerű fordításról van szó), ezt az újabb munkát ebben a hazai-nemzetközi társadalomtudományi vagy kulturális antropológiai mezőben is igyekszem értelmezni. A recenzensek mindenkor feladatát azonban, hogy

---

1 ■ Berta Péter: Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága. MTA BTK Néprajztudományi Központ, Bp., 2014.

2 ■ A könyv szerzőjének saját honlapja tizenegy, inkább hosszabb, mint rövidebb ismertetésről, könyvkritikáról tud: lásd: <https://www.peterberta2019.com/magyarul-in-hungarian>.

3 ■ A lengyel Michal Bukowski és az angol, de Kelet-Európában, többek között Magyarországon is kutatásokat folytató Chris Hann írásaira gondolok többek között.

4 ■ Martin Fotta, *Europe Now Journal*, 2020 <https://www.europenowjournal.org/2020/04/27/materializing-difference-consumer-culture-politics-and-ethnicity-among-romanian-roma-by-peter-berta/> Adriana Helbig, *Slavic Review*, 79 (2020. nyár), 2. szám, 418–420. old.; Raluca Bianca Roman, *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 28 (2020) 1. szám, 109–112. old.; Iryna Skubii, *Social Anthropology*. 28 (2020), 1. szám, 186–188. old.; Ela Veresiu, *Consumption Markets & Culture*. 2020.

5 ■ Lásd <https://www.peterberta2019.com/books>.

6 ■ 2020 Consumers and Consumption Distinguished Scholarly Publication Award, The Sociology of Consumers and Consumption Section, American Sociological Association.

a kötet állításait, főbb gondolatát, szerkezetét bemutatásuk, mégsem akarom megkerülni, így ez is része ennek az ismertetésnek, elmélkedésnek.

A KÖTETRŐL

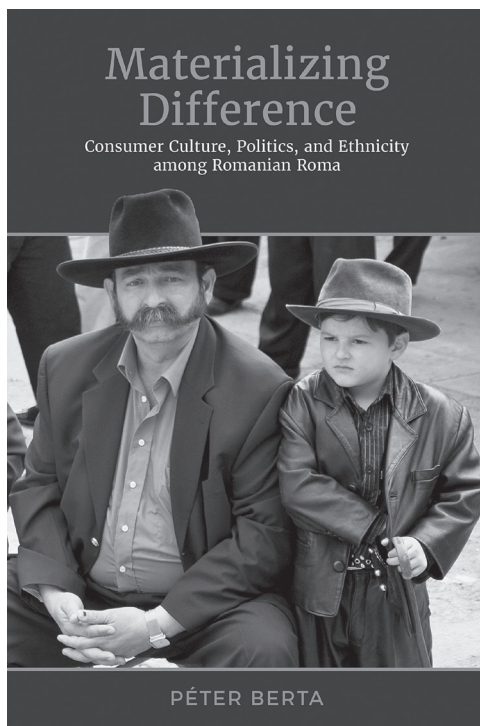
A *Materializing Difference* három, világosan elkülönülő részre tagolódik – és megjegyzem, hogy ez a fajta szerkesztési politika az én olvasatomban nagymértékben segíti a befogadást: a kötet ebben a formában áttekinthetőbb, olvashatóbb és könnyebben érthető lett, mint a magyar, aminek az olvasása és megértése nagyobb erőfeszítést igényelt a szokásosnál. A könyvet egy bevezető, az elméleti, módszertani kereteket tisztázó és az erdélyi gábor romákat bemutató fejezet indítja. Az elméleti résznél az elsőként említett elméleti keret és kutatói perspektíva az Arjun Appadurai által kidolgozott, a kötet elemzéseiben expliciten vagy néhol latensen jelen levő módszertani fetiszizmus, amely a tárgyak értékzsimék közötti mozgását a biografikus módszerrel ötvözi. Ezt egészíti ki három másik fontos elméleti alapvetés: a csoportizmus (*groupism*) meghaladása,⁷ a gyakorlatközösségek (*community as practice*) felőli megközelítés⁸ és a több színterű etnográfiai (*multi-sited ethnography*) módszertan és elmélet.⁹ A módszertan és elméleti keret abban nyújt újdonságot, hogy a korábbi gyakorlatokkal ellentétben, amikor a kutatók térben és időben behatárolható módon folytattak roma közösségekben kutatásokat, a Berta Péter által kutatott etnikai csoport (vagy a könyv szóhasználatával és szűkítésével élve: gyakorlatközösség) és ennek az informális, etnicizált és genderszempontok szerint szervezett (*gendered*) transzlokális szimbolikus-gazdasági gyakorlatai időben és térben is kinyúlnak. Több generációt és genealógiai ágat átfognak, több, akár térben is szétszórt, ma már országhatárokkal is elválasztott rokon és/vagy rivális csoportot kötnek össze. Vagyis a kötet fókusz a klasszikus antropológiai monográfiák hagyományával szemben nem egy közösség, hanem egy sajátos csoport (gyakorlatközösség) politikai gyakorlatainak presztízstárgyakban és a hozzájuk kapcsolódó (diszkurzív) alkalmakban megmutatkozó összessége.

Ebből én két következtetést próbálok levonni: már a magyar nyelvű kötetből is nehezen lehetett volna teljes képet formálni a gábor romák világáról, mindennapjairól, kultúrájáról¹⁰ (netán a cárharok-

ról, a kötetben szintén tekintélyes helyet kapó, szintén erdélyi roma etnikai csoportról), noha ennek sok aspektusába a kötet igencsak eleven bepillantást enged; a könyv inkább olvasható az antropológiai tárgyelméletek és a fogyasztáselemzések felől és azoknak rendkívül cizellált darabjaként, mintsem egy roma csoport etnográfiajaként.¹¹ Ezekre a kérdésekre a későbbiekben még visszatérek, de azt gondolom, hogy érdemes a további részeket is az

előbbi gondolatok fényében értelmezni. És hát végső soron mind a magyar, mind az angol kötet címe az anyagi oldalt és a fogyasztás, majd a különbségtevés gyakorlatait helyezi előtérbe, és az etnikai csoport megnevezése mindkét esetben az alcímbe hangzik el.¹² Ráadásul a magyartól az angol kötetig terjedő értelmezési tér és idő még inkább eltolta az elsődleges értelmezési lehetőségeket a gábor romáktól a tárgyak és a fogyasztás felé. A magyar kötet első mondata: „1998 áprilisában ismerkedtem meg először néhány gábor roma családdal...”¹³ Az angol köteté: „*How do objects mediate human relationships?*” (Hogyan közvetítenek a tárgyak emberi kapcsolatokat?)

Az első nagy fejezet (*Negotiating and Materializing Difference and Belonging*) hat

7 ■ Rogers Brubaker: Ethnicity without groups. In: *Ethnicity without groups*. Harvard University Press, London, 2004. 7–27. old.

8 ■ Penelope Eckert – Sally McConnell-Ginet: Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology*, 21 (1992), 461–490. old.

9 ■ Marcus George: Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24 (1995), 95–117. old.

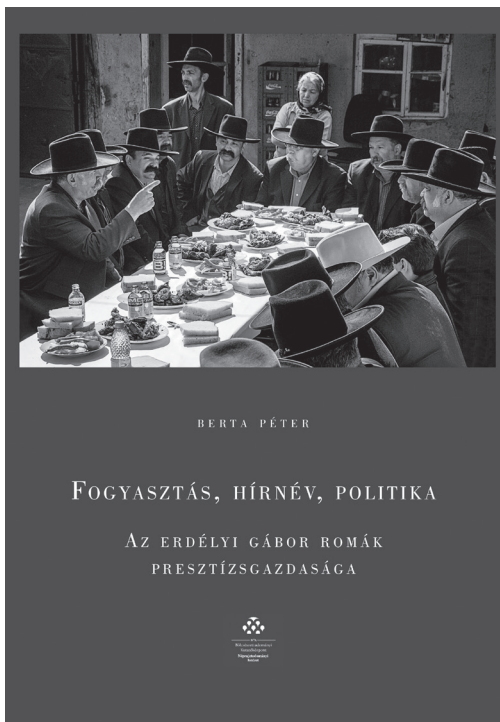
10 ■ Az angol nyelvű kötet és a vele megcélzott olvasóközönség prizmáján keresztül személyesen keveslem a tétélesen a gábor romákat bemutató részt (*Setting the Context: the Romanian Gabor Roma*, 4–7. old.), még akkor is, ha ebben a szerző nyomatókósan érvel a gábor romák más területeken elért anyagi sikereinek érthető volta mellett. Ráadásul volt egy olyan érzésem – és ez nem egyszerűen egyfajta émiikus–étikus fanyalgás, hisz a kötet példaszzerű a gondolkodásmódok és a nyelvhasználatok egymásra átváltásában –, hogy az angolul megszólaló szöveg nagyon távol van az adott közösségtől. Am ez valószínűleg minden ilyen helyzetre megfogalmazható.

11 ■ A közösség és a gyakorlatközösség megközelítés számomra valahol szintén a módszertani ingamozgást érzékelteti: a bevezető a gábor romákat mutatja be, a gyakorlatközösség viszont a fókusz a presztízsgazdaságban érdekelt, politikai ambíciókkal rendelkező romákra helyezi át.

12 ■ Azt már csak tényleg a kollegiális kíváncsiság kérdezte velem, hogy vajon miért lett a magyar címben még erdélyiként lokalizált romákból az angol címben romániai roma, holott Erdély (Transylvania) már bevonult az antropológiai szakiroda-

alfejezetből áll, amelyek középpontjában a gábor roma presztízstárgyak értékkontextusai állnak, azaz azok a módozatok, amelyekkel a gábor romák megteremtik és fenntartják a poharak és a fedeles kupák értékét, létrehozzák szimbolikus és mnemonikus patinájukat, törlik (dekontextualizálják) az esetlegesen más értékrezsimekben hozzájuk tapadt értelmezéseket, menedzselik a poharak vásárlásának és – nemkívánatos, de sokszor szükségszerű – eladásának a folyamatát, és belehelyezik az antik ezüsttárgyakat a szociabilitás és az egyenlőség etikája, valamint a különbségek politikája közti egyensúly megtalálásának politikai diskurzusába, az önreprezentációba és az „arcunkába”.

Az első nagy résszel ellentétben, amelyben a hangsúlyok a gábor roma csoporton belüli értéképződésen és politikai gyakorlatokon vannak, a második, négy alfejezetből álló részben (*Contesting Consumer Subcultures: Interethnic Trade, Fake Authenticity, Classification Struggles*) ezek a hangsúlyok a gábor és a cārhar romák közötti térbe helyeződnek át. Mert, mint a kötet plauzibilisan érvel mellette, a gábor romákhoz hasonlóan az antik ezüsttárgyak a cārhar romák

lomba (lásd például Gail Kligman és Katherine Verdery mára megkerülhetetlen munkáit (Gail Kligman: *The Wedding of the Dead. Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. University of California Press, Berkeley, 1988.; Katherine Verdery: *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. University of California Press, Berkeley, 1983.). Ugyanakkor: a transzszilván gondolat naiv, de lelkes híveként gondolom, hogy miként a gáboroknak a gáborságukhoz hozzátartozik Erdély, ugyanígy Erdélynek az erdélyiségéhez is hozzátartoznak a gáborok.

13 ■ Berta: *Fogyasztás, hírnév, politika*, 13. old.

14 ■ Arjun Appadurai: Introduction: commodities and the politics of value. In: Arjun Appadurai (ed.): *The Social Life of Things*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 3–63. old. Magyar fordításban: *Az áruk és az értékek politikája. Replika*, 63 (2008. november) 61–105. old.

15 ■ Igor Kopytoff: The cultural biography of things: commoditization as process. In: Appadurai (ed.): *The Social Life of Things*, 64–91. old. Magyar fordításban: A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. *Replika*, 63 (2008. November) 107–129. old.

16 ■ A magyar kötetben az itt szereplő férfiak némelyike egy, az angol kötetben másik néven szerepel. A pusztán kollegiális kíváncsiság késztet itt is a kérdés megfogalmazására, hogy vajon miért volt szükség az esettanulmányokban a nevek megváltoztatására?

17 ■ Anette B. Weiner: *Inalienable Possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving*. University of California Press, Berkeley, 1992.

számára is a presztíz és a társadalmi megbecsülés tárgyai, és éppen a két csoport közötti mozgásból fakadóan jelenhetnek meg a tranzakciókban a hamisítás gyakorlatai. Ugyanakkor ezek a fejezetek azt is világossá teszik, hogy a két roma etnikai csoport fogyasztói értékdiskurzusa lényegesen különbözik egymástól, és másfajta morális álláspontból érvelnek a jó/normális/ideális élet mellett, másként értékelik a luxus és az általános életszínvonal közötti határokat,

miközben a maga álláspontját mindkét csoport morálisan a másiké fölé helyezi.

Végül a harmadik, három fejezetből álló rész (*Multi-Sited Commodity Ethnographies*) egy rövid, de annál fontosabb, a részt bevezető elméleti összefoglalást és két esettanulmányt foglal magába. Az elméleti (al)-bevezető a kötet nagy bevezetőjének szerves folytatásaként is olvasható, hisz a mozgásban lévő tárgyak¹⁴ és a tárgybiográfiák¹⁵ végső soron a marcuszi értelemben vett több szinterű etnográfiai módszertanának a tárgyak követésére vonatkozó technikájába illeszkednek. Ennek a harmadik nagy résznek a két utolsó fejezete, a két esettanulmány ezt az elméleti alapvetést hasznosítva mutatja be egy (talpas) pohár és egy fedeles kanna életútját

a gábor férfiak¹⁶ és családok politikai és gazdasági ambícióinak, a házassági szövetségeknek, a családok közötti és a családokon belüli versengésnek, a cārhar hitelezők bekapcsolódásának és a szocialista-poszt-szocialista változásoknak (akár például a rossz hírű piramisjáték, a Caritas) erőterében. Ez a rész újfent és igen részletes etnográfikkal érzékelteti az antik ezüsttárgyak presztízsgazdaságának a komplexitását, a vágyakozást és a ragaszkodást (és értelemszerűen nem feltétlenül a tárgyhoz magához, hanem a tárgy által kínált szimbolikus javakhoz és politikai presztízshez), a több fázisban zajló eladást és az arcvesztéstől való félelmet. Nekem mindenesetre Weinernek a megtartva adni paradoxonját (*the paradox of keeping-while-giving*¹⁷) juttatta eszembe.

Az angol kötet olvasását a világos szerkezeti felépítésen túl az a szerkesztői eljárás is elősegíti, hogy a bevezető végén található egy kutatói/szerzői állásfoglalás (*What Does This Book Offer*, 12–14. old.), amelyben Berta Péter felteszi a kérdést: miért érdemes a gábor presztízsfogyasztásról és a hozzá kapcsolódó politikáról monográfiát írni és olvasni? Válaszként nagyon világosan elmondja, hogy egyrészt ezen

keresztül hangsúlyozhatók azok a finom dinamikák, amelyek a gábor romák társadalmán belül a különbségeket létrehozzák és fenntartják (és így kiegészíthető a roma tanulmányoknak az a már-már hallgatólagos elképzelése, hogy a roma közösségeket az egyenlőségre törekvés jellemzi);¹⁸ másrészt meg arra is rámutat, hogy a (sikeres) gábor romák példáján keresztül a romákkal szembeni negatív sztereotípiák is lebonthatók. Ezt a gondolatot folytatva: mint ahogy a magyar nyelvű kötet, akként az angol is világos érvelésként olvasható abban az értelemben is, hogy mindvégig nagyon erőteljesen domborítja ki a gábor romák társadalmi, gazdasági és kulturális autonómiáját és cselekvőképességét (*agency*), határozottan cáfolja a marginális, alávett és történelem nélküli roma csoport feltételezését.¹⁹ Végül – még mindig a világos szerkezetnél maradván – az már csak hab a tortán, hogy a bevezető részeket a kötet fejezeit nagyon világosan bemutató összefoglaló zárja.

Az angol nyelvű kötetnek mindezek mellett van még egy nagyon fontos része. Ez a zárófejezet, amelyben a szerző a poszt szocialista fogyasztói forradalom és a változó értékzsidók kontextusában értelmezi a gáborok presztizsgazdaságát. A kötetben – nyilván a mozgásban lévő tárgyak és a tárgybiográfiai módszertanának következetes alkalmazása nyomán – mindvégig világos volt, hogy a poharak és fedeles kupák nem egy változatlan érték- és életvilágban mozognak, noha értékük egyféleképpen épp abból fakad, hogy különböző korokban és értékzsidókban is megbízhatóan szolgálják mind a szimbolikus, mind a gazdasági tőke megőrzésének – és esetenként elrejtésének – lehetőségét. Ezzel együtt a kötetet záró fejezet nagyon világos megfogalmazással tárja az olvasók elé az antik ezüsttárgyak által fémjelzett konzervatív-hagyományos presztizsgazdaság és az új fogyasztói javak (főként: házak, autók) által meghatározott poszt szocialista fogyasztói attitűdök konfliktusát, és az ezek mögött meghúzódó történelmi (főként: a felhalmozás központi ellenőrzése a szocializmusban) vonatkozásokat, illetve e külső tényezők mellett a hagyományos presztizsgazdaságot kihívás elé állító, erőteljesen etnicizált, gerontokrata és elitista jelleget. Egy nagyon stabilnak tűnő, a politikát és az identitást, a házastársi szövetségeket és a rokonságot, a szimbolikus és a gazdasági versengést és sikert ötvöző rendszernek a radikális változása sejlik fel ezeken az utolsó oldalakon. Így valószínűleg sok olvasó teszi le úgy a könyvet, hogy közben az antik ezüsttárgyakat középpontba állító presztizsgazdaság sorsáról elmélkedik.

A TÁRGYAKRÓL ÉS A TULAJDONRÓL – ÉS TÁRSADALMI ELOSZLÁSUKRÓL²⁰

Fél Edit és Hofer Tamás 1964-ben jelentették meg a monografikus tárgygyűjtésről szóló munkájukat.²¹ Én – és valószínűleg nem csak én – ezt azért tartom mérföldkőnek, mert egyrészt túlléptek a néprajz

addigi esztétizáló, reprezentatív tárgyszemléletén, ugyanis azt mondták, hogy nemcsak, sőt nem elsősorban a szép és reprezentatív tárgyak érdekesek, hanem minden tárgy, még az (el)használtak és töröttek is (monografikus jelleg), másrészt a tárgyak és az emberek viszonyára is felhívták a figyelmet (funkcionális jelleg), sőt azt is mondták, hogy a tárgyaknak is van életútjuk (biografikus jelleg). Mindezt tették 22 évvel a kulturális antropológia egyes területein mára már megkerülhetetlenné vált *The Social Life of Things* 1986-os megjelenése előtt.²² Csak hát a wallersteini értelemben vett centrumból nézve marginális nyelven és egy marginális lapban foglalták össze a gondolataikat. A marginális nyelv ráadásul kétszeresen tételeződik, hisz egyrészt a magyar nyelv számít annak,²³ másrészt a tanulmány a *Writing Culture*,²⁴ a nyelvi-retorikai és a materiális fordulat előtti nyelvzeten szólal meg. Berta Péter könyve viszont épp hogy a fordulatok utáni nyelv használatában tekinthető igencsak jelentős (magyar) megvalósításnak, amit az angol változat még inkább felerősít. Mindez a Fél–Hofer-tanulmány értékéből semmit sem von le, de azért mutatja azokat a nehézségeket, amelyek egy magyarul megszólaló szöveg nemzetközi recepciója elé akadályként gördülhetnek.

A Fél–Hofer szerzőpáros említése még két okból fontos lehet: ők egy olyan munkának is a szerzői,²⁵ amelynek a nemzetközi recepciója szintén nagyon kedvező volt, hisz – vitathatatlan tudományos érdemei mellett – egyrészt akkor jelent meg, amikor a nemzetközi kulturális antropológiában erős érdek-

18 ■ Itt, a roma tanulmányokban némileg érintett kutatóként és szerzőként meg kell jegyeznem, hogy egyre több az olyan tanulmány, amely szintén a roma közösségeken belüli rétegződést, hatalmi harcokat és klasszifikációs küzdelmeket mutatja be.

19 ■ Éppen ezért – miközben teljesen értem a megközelítést és a terminológiai döntést – mégis vitatkozni az „informális” és a „szubkultúra” kifejezésekkel, és különösen az üzenetükkel.

20 ■ Az itt következő részben néhány olyan töprengést vetek papírra, amelyek egy része már a magyar kötet megjelenése óta foglalkoztat.

21 ■ Fél Edit – Hofer Tamás: A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő*, XLVI. 1964. 5–90. old.

22 ■ Appadurai: *The Social Life of Things*.

23 ■ És ez nem értékelés, ezzel így vannak minden kis nyelv képviselői, például az általam kissé jobban ismert norvégok is.

24 ■ James Clifford – George Marcus (eds.) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley, 1986.

25 ■ Fél Edit – Hofer Tamás: *Proper peasants: traditional life in a Hungarian village*. Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, Chicago, 1969.

26 ■ Itt annak is tudatában vagyok, hogy a roma és a paraszti élet az eltérő moralitások és értékpreferenciák miatt akár egymás éles ellentéte is lehet.

27 ■ Overcoming the division between anthropology 'at home' and 'abroad'. Marianne Gullestad in conversation with Marianne Lien and Marit Melhuus. *EASA*, 2008. 7. old. <http://www.easaonline.org/downloads/Gullestadeasa.pdf>.

28 ■ Az 1970–80-as években Kelet-Közép-Európába érkező (akkor fiatal és később sikeres) antropológusoknak egy jelentős része a szocialista rendszer tanulmányozását tartotta feladatának.

29 ■ Michal Buchowski: Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology. *Anthropology of East Europe Review*, 22 (2004) 2. szám, 5–14. old.

lódés mutatkozott a közöségntanulmányok és az európai parasztközöségek iránt, másrésztől a munka angolul (aztán németül) jelent meg; a másik ok, amiért az átányi (letúnóben levő) parasztilág részletes és lényeglátó elemzését ide beemelem, az éppen annak a kérdésnek az aktualitása, hogy a kötetben bemutatott minta mennyire általánosítható az adott életvilágra. A párhuzam, reményeim szerint, nem erőltetett:²⁶ a tárgyak és a fogyasztás a kulturális antropológiának ma a homlokerében áll, mint ahogy van egy jól körvonalazódó, még ha sokszor elkülönülő erőterekben is mozgó érdeklődés a roma csoportok iránt is; szintén érvényessé teszi a párhuzamot, hogy maga Berta Péter mondja, hogy a presztizsgazdaság a gábor romák között is csak egy kisebbségre jellemző – mint ahogy a korrekt paraszt is inkább csak a közép-paraszti élet ideálja volt, mintsem az Átányon általánosan fellelhető életmódminták összessége. Arról már nem is beszélve, hogy – vitathatatlan anyagi-gazdasági vonatkozásain túl – a paraszti világban a föld szimbolikus tartalmakat is magához vonzott és (főként: történeti értelemben) akár az elidegeníthetetlen kategóriába is bekerült.

Ezzel együtt, amikor azt a kérdést tesszük fel, hogy mi tartotta össze a valamikori paraszti világot, amely ráadásul mind helyi szinten, mind regionálisan erőteljesen tagolódott is, az azonos kulturális horizontokon és a paraszti rétegektől függetlenül eloszló kulturális tudásokon kívül a föld centrális szerepét szoktuk megemlíteni. Kollokválisan: a paraszti társadalmat a kulturális tényezőkön túl a föld iránti vonzódás tartotta össze. Akinek nem volt földje, földet akart, és ezzel együtt valamiféle önállóságot, akinek meg volt földje, még többet szeretett volna. Ugyanezt a kérdést a gábor romákra vonatkozóan is fel lehet tenni: vajon, az antik ezüsttárgyak iránti vonzódás és a megszerzésükre tett, sokszor irreálisnak tűnő anyagi erőfeszítések mennyiben jellemzik a teljes társadalmat? Vannak-e olyan belső csoportjai, amelyek effajta vágyakozása teljes mértékben reménytelen? És mi van a hagyományos társadalmakból ismert korlátozással, a vágyak kulturális és társadalmi korlátozásával – és mennyiben helyezi ki ez a korlátozás a fogyasztás értelmezését a vebleni keretektől?

A föld mint gazdasági tőke és szimbolikus tartalmakkal rendelkező tulajdon még egy szempontból bekerülhet ennek a párhuzamnak a kifejtésébe: nem tudjuk ugyan pontosan, hogy a magyar (paraszti) társadalmat illetően mikortól beszélhetünk a nők korlátozott jogképességéről, de az kétségtelen, hogy amióta hiteles leírások és dokumentumok állnak a rendelkezésünkre, azóta a nők jelenléte a társadalmi részvételben – például hangsúlyosan a föld birtoklásának és öröklésének az esetében – korlátozott. Mint ahogy azt is tudjuk, hogy a hagyományos patriarchális paraszti minták átrendeződése, a föld szimbolikus és anyagi értékeinek csökkenése nemcsak a fogyasztói értékzrseimék átalakulásával járt, hanem sok esetben a női és a férfi munkamegosztás, a jövedelemhez

való hozzájárulás és a férfi–nő közötti viszonyok átrendeződésével is. Minthogy Berta Péter könyvéből a női perspektíva és a női cselekvőség (szinte teljes mértékben) hiányzik, azt feltételezzük, hogy a nők szerepe a presztizsgazdaságban és a roma politikában elhanyagolható. Így csak kérdésként merül fel, hogy a nőknek a gazdasági szerepével – hiszen a házaló kereskedelembe, a használtcikk-tranzakciókban, a piacokon zajló adásvételben részt vesznek – hogyan számol vagy hogyan számol el egy gábor roma csoport. Mint ahogy a kíváncsiságom azt is megkérdezteti, hogy az új fogyasztói forradalomban a gáborokra jellemző, a posztszocialista értékzrseimék felől megfogalmazott folyamatokban a nőknek milyen szerepük lehet. Az átalakulás liminális fázisába érkezett, demográfiailag is átrendeződő, de még erőteljesen patriarchális paraszti társadalom is ismert olyan gyakorlatokat, amelyek keretében a patriarchális mintákat a családszerkezeti és a vagyoni helyzetek felülírhatták: ilyen volt például a vőül menés gyakorlata, amikor az egyébként vagyonos család egyke lányát nem férjhez adták, hanem vót hoztak a házhoz. Végső soron Berta Péter is valamiféleképpen egy éppen átalakuló és emiatt társadalmi szerkezetében is átrendeződő gazdasági-szimbolikus gyakorlatot elemez, ahol a régi, társadalmi nemi szempontból mélyen beágyazott mintákat kihívások érik: van-e joga egy roma nőnek a saját gazdasági hozzájárulását a férfipolitikák kontextusában számon tartani vagy számon kérni (egyáltalán: elgondolható-e egy ilyen mozzanat a gábor roma gyakorlatok kontextusában)? Azt hiszem, ezek azok a szempontok, amelyek alapján a könyvben bemutatott és elemzett gyakorlatok társadalmi elterjedése és a tudások társadalmi eloszlása még inkább dokumentálható lenne.

BEFEJEZÉSKÉNT: POSZTSZOCIALIZMUS, TUDÁSREZSIMEK ÉS A TUDÁSOK HIERARCHIÁI

A néhai Marianne Gullestad egy interjúban a hazai és a külföldi antropológia művelése (és a kérdés meghaladása), a norvég és az angol nyelv és gondolkodásmód közti ingázás kapcsán azt mondta, hogy két nehéz hátizsákot cipelünk.²⁷ A kijelentés minden kis nyelvre igaz, legalábbis akkor, ha a nemzetközi porondon is sikeresek akarunk lenni. Úgy tűnik, ennek Berta Péter is kifejezetten tudatában van. Könyvének már a magyar változata és az angol nyelvű kötetet megelőző angol nyelvű publikációinak sora is ezt a tudatosságot vetítette előre. Vagyis lehet KK-Európában is sikeres kulturális antropológiát művelni – és nem csak a (létező) szocializmus vagy más itteni problémák iránt érdeklődő nyugati antropológusoknak²⁸ adatik meg ez a kiváltság. A fentiekben ezekből a kontextusokból igyekeztem egyes részeket bemutatni. Berta Péter munkája egyértelműen átlépett a Michal Buchowski által érzékletesen bemutatott aszimmetrikus (vagy akár: koloniális) tudáshierarchiakon.²⁹

(Várom a választ a kötetre)

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

1061 Budapest, Király utca 2., Anker Ház
 Tel.: (36 1) 267 6258
 E-mail: atlbook@t-online.hu
 www.atlantiszkiado.hu

A kérdés nemcsak önmagában érdekes, hanem a szocializmus-posztiszocializmus és a KK-Európában folyó kutatások tágabb kontextusában is. A gondolatmenetem kifejtése érdekében erőteljesen sarkító állításra hivatkozom: a létező szocializmus és az azt követő posztiszocializmus kutatóinak munkássága – a kezdeti eufóriát és potenciálisan nagy áttörés ígéretét követően – megmaradt a regionális antropológiák szintjén.³⁰ Tehát nemcsak a helyi, sokszor adatközlőként kezelt etnográfusok/antropológusok, hanem – és megint sarkítok – gyakran a Nyugatról ide érkezettek sikerei is kérdésesek, legalábbis ebben az értelemben – ellentétben például a Melanéziában folyó kutatásokkal, amelyek nemcsak az adott területen zajló kutatásokra hatottak újszerűen vagy inspirálólólag, hanem a teljes kulturális antropológia elméleti továbblépésére is. Például az itt már többször hivatkozott Anette Weiner munkája, amely a tárgyakról, a reciprocitásról, a férfi–nő viszonyokról való antropológiai gondolkodást helyezte új keretek közé.³¹

Berta Péter könyve ekként egy olyan erőterben mozog, amelynek pólusai (magyar/nemzeti vs. angol/nemzetközi, regionális vs. elméleti antropológia, roma kutatásokhoz vs. elméleti kérdésekhez való hozzájárulás) némely esetben felerősítik, máskor megkioltják egymást. Ebben a mozgásban pedig van a kötetnek egy olyan kétségtelen eleganciája, amivel óhatatlanul felhívja magára a figyelmet, hisz ezeknek a pólusoknak a polifonikus megszólaltatását vállalja, és olvasatomban sok mindenben túllép az általunk berögzötten adottnak kezelt kelet-közép-európai akadályokon.

A kötetet nem ez a szöveg fogja az angol nyelvű közönség figyelmébe ajánlani. A magyar nyelvű, érdeklődő közönség a magyar kötetet már olvasta. A fentiek miatt mégis meleg szívvel ajánlom mindenkinek figyelmébe, hogy az angol kötetet is vegye kézbe. Akár azért is, mert az angol nyelvű publikációkban már erre a kötetre hivatkozunk majd. Hisz a sikerre recept nincs (de egy-két szempontot azért a fentiekben láthattunk), ám az kétségtelen, hogy mélyreható etnográfikkal, megfelelő elméleti háttérrel és – akarjuk, nem akarjuk – legalább részben angolul kell publikálni. □

---

30 ■ Tatjana Thelen: Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)socialism. *Critique of Anthropology*, 31 (2011) 1. szám, 43–61. itt: 44. old.
 31 ■ Weiner: *Inalienable Possessions*.